

پروین اعتصامی

رخشنده اعتصامی (۱۲۸۵-۱۳۲۰ش)، معروف به پروین اعتصامی مشهورترین زن شاعر **قرن چهاردهم** هجری شمسی در **ایران** بود. پدر وی **یوسف اعتصامی**، از ادیبان و نویسندگان و مترجمان **بوره قلجار** بود. پروین در دوران کودکی همراه خانواده به **تهران** آمد و زیر نظر پدر و در محیطی علمی و ادبی تربیت شد و به سبب رفت و آمد ادیبان و شعرای آن دوره همچون **سید نصرالله تقوی**، **دهخدا** و **ملک الشعراء بهار** و ... به منزل ایشان با افکار نخبگان ادب عصر خود آشنا و به بلوغ فکری و فرهنگی دست یافت.

دیوان پروین تنها اثری است که منتشر شده و مجموعاً مشتمل بر ۵۶۰۶ بیت در قالب ۲۰۹ **قصیده** و **قطعه** و **غزل** و **مثنوی** و ۵ قطعه کوتاه دو سه بیتی و یازده تک بیتی است. بهار سبک شعری پروین را سبکی مستقل و مرکب از دو سبک خراسانی در قصاید و عراقی در قطعات و مناظرات می‌داند. شعر پروین فاخر و فخیم است و در آن از لغت و اصطلاحات عربی مهجور و یا بعضی لغت‌فرنگی که بر اثر تحولات اجتماعی ناشی از ترقی و تجدد در دوران او معمول بوده است، خبری نیست. پروین گاهی از اوزان و بحور نامطبوع استفاده کرده و از حیث طرز بیان مفاهیم و معانی، مخصوصاً به «مناظر» و «سؤال و جواب» توجه داشته است.

فهرست مندرجات

- ۱ - معرفی اجمالی
- ۲ - ازدواج
- ۳ - طبع دیوان
- ۴ - خصوصیات فردی
- ۵ - ناخشنودی دولت رضاشاه از پروین
- ۶ - سبک شعری
- ۷ - خصوصیات اشعار
 - ۷.۱ - مناظره در شعر
 - ۷.۲ - روان و آسان فهم
 - ۷.۳ - یکدستی و یکنواختی
 - ۷.۴ - همدردی با مظلومان
 - ۷.۵ - بیان مسائل اساسی اجتماعی
 - ۷.۶ - شعر سیاسی
 - ۷.۷ - نبودن شعر غنایی و تغزلی
 - ۷.۸ - عدم بیان احوالات شخصی و روزمره
 - ۷.۹ - تأثیر اشعار شاعران قدیم
 - ۷.۱۰ - استفاده از مضمون مقالات
- ۸ - بی‌توجهی روشنفکران به پروین
- ۹ - دیدگاه بزرگان
 - ۹.۱ - سید نصرالله تقوی
 - ۹.۲ - ملک‌الشعراء بهار
 - ۹.۳ - قزوینی
 - ۹.۴ - شهریار و دیگران
- ۱۰ - توجه به اشعار پروین
- ۱۱ - جایگاه شعر پروین در کتب درسی
- ۱۲ - وفات
- ۱۳ - فهرست منابع
- ۱۴ - پانویس
- ۱۵ - منبع

معرفی اجمالی

نام او، چنانکه در لغتنامه **دهخدا** آمده است، ابتدا رخشنده بود و پروین را که تا آن تاریخ نامی مرسوم برای دختران نبود [۱۱] دهخدا، علی‌اکبر، لغت نامه، زیر نظر محمد معین، تهران ۱۳۲۵-۱۳۵۹ش.

[۱۲] پروین گنابادی، محمد، «پروین گنابادی: خلدن زبان و ادب فارسی» (مصلحه)، ج ۱، ص ۳، کتب امروز (بهار ۱۳۵۲). به‌عنوان تخلص شعری انتخاب کرده بود، هر چند در شناسنامه وی نیز نام پروین آمده است.

[۱۳] چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۴۲۲، تهران ۱۳۷۸ش. پدرش، **یوسف اعتصامی** (۱۲۵۳-۱۳۱۶ ش/۱۲۹۱-۱۳۵۶) ملقب به اعتصام‌الملک، از ادیبان و نویسندگان و مترجمان بنام عصر خود و مادرش، که اختر نام داشت.

[۱۴] چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۴۲۲، تهران ۱۳۷۸ش. و در زندگی‌نامه‌های پروین معمولاً از او یاد نمی‌شود، دختر میرزا عبدالحسین مقم‌العداله از شعرای اواخر **دوره قاجار** و متخلص به «شوری» بود.

[۱۵] دیهیم، محمد، مجموعه گل‌ها، ج ۱، ص ۱۳، یا، تکره بانوان شاعره ایران: از پروین اعتصامی تا امروز، تبریز ۱۳۷۲ش.

پروین در کونکی همراه با پدر به **تهران** آمد و در این شهر ساکن شد.

[۱۶] اعتصامی، ابو‌الفتح، «تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۶، در مجموعه مقالات.

خانه پدر پروین به سبب شخصیت ادبی و علمی اعتصام‌الملک محل آمد و شد و محفل دوستانه اشخاصی همچون **حاج سیدنصرالله تقوی** و **دهخدا** و **بهار** بود و اعتصام‌الملک با تسلط بر زبان‌های **عربی** و فرانسه، به کتب و مجلاتی که در آن زمان از **قاهره** و **دمشق** و **بغداد** و **قفقاز** و **اروپا** به **ایران** می‌رسید، دسترسی داشت.

پروین زیر نظر پدر و در محیطی علمی و ادبی تربیت شد و به بلوغ فکری و فرهنگی دست یافت و با افکار نخبگان ادب عصر خود آشنا شد. مقدمات **فارسی** و عربی را نزد پدر آموخت و در «مدرسه انائیه امریکائی» تهران به تحصیل پرداخت و در ۱۳۰۳ش در هجده سالگی از آن مدرسه فارغ‌التحصیل شد و مدتی نیز در همان‌جا تدریس کرد.

[۱۷] اعتصامی، ابو‌الفتح، «تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۶، در مجموعه مقالات.

ازواج

ده سال پس از این تاریخ، یعنی در تیر ۱۳۱۳ ازواج کرد. شوهرش که پسر عموی پدر او و افسر شهربانی بود، وی را چهار ماه پس از **عقد ازواج** به **کرمانشاه** (که محل خدمت وی بود) برد، اما پروین پس از دو ماه و نیم اقامت در خانه همسر به منزل پدر بازگشت و در مرداد ۱۳۱۴ رسماً از او جدا شد.

به گفته **ابوالفتح اعتصامی**، برادر پروین که منبع اصلی اطلاعات مربوط به زندگی خصوصی پروین است، «این ازواج متناسب نبود» و «اخلاق نظامی» همسر پروین «با روح لطیف و آزاد» او مغایرت داشت، علاوه بر این، پروین از محیط منزله خانه پدری، پس از ازواج «ناگهان به خانه‌ای وارد شد که یک دم از **مشروب** و دود و دم **تریک** خالی نبود».

[۱۸] اعتصامی، ابو‌الفتح، «تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی»، در مجموعه مقالات، ص ۷.

[۱۹] اعتصامی، ابو‌الفتح، «پایسج به مقالات مجله روشنفکر راجع به پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۶۵، در مجموعه مقالات و قطعات اشعار که بمناسبت درگذشت و اولین سال وفات خانم پروین اعتصامی نوشته و سروده شده است، تهران ۱۳۵۳ش.

طبع دیوان

دیوان پروین نخستین‌بار در ۱۳۱۴ش به طبع رسید. در آن زمان وی شاعری معروف و شناخته شده بود و بیست سال از شروع شاعری او می‌گذشت و اهل فضل و ادب با اشعار او در دوره دوم مجله بهار که به همت پدر وی انتشار می‌یافت، آشنا بودند.

در هفتم بهمن همان سال، وزارت معارف در بیست و سومین جلسه شورای عالی معارف (که به ریاست **علی‌اصغر حکمت**، وزیر معارف، تشکیل شده بود) به پیشنهاد اداره انطباعت آن وزارتخانه، اعطای نشان درجه سوم علمی را به پروین تصویب کرد و در ۱۳۱۵ش آن را برای پروین فرستاد.

[۲۰] اعتصامی، ابو‌الفتح، «تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۶۵، در مجموعه مقالات.

در مرداد همان سال با سمت کتابدار دانش‌سرای عالی به استخدام وزارت معارف درآمد.

[۲۱] چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۴۲۳، تهران ۱۳۷۸ش.

دیوان اشعار وی نیز از حوادث و وقایع شخصی و اجتماعی تقریباً خالی است و در آن غیر از قطعه‌ای که در «تعزیت پدر» و شعری که برای سنگ مزار خود سروده و نیز شعر «نهال آرزو» که برای جشن فارغ‌التحصیلی کلاس خود در جوزای (خرداد) ۱۳۰۳ گفته است و یکی دو شعر دیگر، شعر دیگری که صراحتاً به شناخت شخص شاعر کمی کند، وجود ندارد.

آنچه از مضامین و معانی اشعار پروین می‌توان درباره خفایت و روحیات او استنباط کرد، دل‌بستگی عمیق وی نسبت به پدر و **استعداد** وافر و شوق فراوان او به آموختن **علم** و دانش است و دیگر پلکی و **پاکدامنی** و روحیه **طلسم‌ستیزی** و مخالفت با **ستم** و ستمگران و حمایت و ابراز همدلی و همدردی با محرومان و ستمدیدگان. شاید همین روحیه سبب شده تا وی دعوت **رضاشاه** را برای آن‌که معلم ملکه باشد نپذیرد.

[۲۲] م اسحاق، «پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۱۷۷، در ادبیات نوین ایران: از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی، ترجمه و تدوین یعقوب آژند، تهران ۱۳۶۳ش.

[۲۳] اعتصامی، ابو‌الفتح، «تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۷، در مجموعه مقالات.

[۲۴] مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، ج ۱، ص ۲۱۷، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ش.

شعر پروین را می‌توان از حیث صورت و معنی، براساس نوع و قالب و سبک و واژگان و وزن و مضمون و نیز طرز بیان مفاهیم و معانی بررسی کرد.

دیوان پروین مجموعاً مشتمل بر ۵۶۰۶ بیت شعر در قالب ۲۰۹ **قصیده** و **قطعه** و **غزل** و **مثنوی** و ۵ قطعه کوتاه دو سه بیتی و یازده تک بیتی است.

[۲۵] مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، ج ۱، ص ۲۱۶، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ش.

و در آن جز پنج شش‌گزل دیده نمی‌شود.

[۲۶] گرکانی، فضل‌الله، تهمت شاعری: تحقیقی در احوال و پژوهشی در دیوان اشعار پروین اعتصامی، تهران ۱۳۵۶ش.

وی چند سال پیش از مرگ خود، یک قسمت از اشعارش را که مطلوب طبعش نبوده سوزانده است.

شعر پروین «تعلیمی» و اخلاقی است، نه غنایی و تغزلی.

خصوصیت فردی

با آن‌که پروین معاصر ما بوده، آگاهی ما از خصوصیت فردی و شخصیت و حوادث زندگانی او در حد شگفت‌آوری اندک و محدود است. راوی دست اول و مطمئن احوال شخصی او، ابوالفتح اعتصامی، شرح‌حالی بس فشرده و مجمل از او در دیوان وی بدست داده است. از منابع معتبر نزدیک به تاریخ وقت پروین می‌توان از دفتر کوچکی به نام مجموعه مقالات و قطعات اشعار، که به مناسبت درگذشت و اولین سال وفات خانم پروین اعتصامی نوشته و سروده شده است و نخستین بار در تیر ۱۳۲۳ در تهران به چاپ رسیده، نیز یاد کرد. از مجموع گزارش‌های کسانی که پروین را از نزدیک دیده و یا با او سابقه دوستی و آشنایی داشته‌اند، چنین معلوم می‌شود که وی زنی باوقار و متین و کم‌سخن و صاحب **عزت نفس** و مناعت طبع بوده و **صداقت** و **صراحت** و **تواضع** و پاک‌طینت و عقیده و **خوش رفتاری** و پاکدامنی را همراه با گوشه‌گیری و بی‌علاقگی به حضور در محافل و مجامع در وجود خویش جمع داشته است.

[۱۸] متینی، جلال، «چند کلمه درباره پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۲۰۸، مجله ایران شناسی، همان.

[۱۹] مه‌کامه محصص، سرور، «مقاله و قطعه خانم محصص»، ج ۱، ص ۳۰، در مجموعه مقالات.

نخشنودی دولت رضاشاه از پروین

به‌نظر می‌رسد که دولت رضاشاه از پروین چندان خشنود نبوده است، چنانکه تکریم و تقدیر بی سروصدای دولت وقت از پروین از سطح اعطای نشان درجه سوم علمی به او فراتر نرفت و پروین نیز آن نشان را که توهین به خود می‌دانست، به شهادت برادرش، پس فرستاد.

[۲۰] اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۷، در مجموعه مقالات.

پس از درگذشت پروین نیز مراسم رسمی دولتی به مناسبت وفات و در بزرگداشت وی برپا نشد و مدیر کانون بانوان نیز، به‌سبب برخی محظورات و ملاحظاتی، برای برگزاری مجلس یادبود پروین در آن کانون اقدامی نکرد.

[۲۱] دولت آبادی، صدیقه، «نامه کانون بانوان»، ج ۱، ص ۶۱، در مجموعه مقالات.

از پاسخ محرمانه فرمانداری قم در تاریخ هجدهم فروردین ۱۳۲۰ به تلگراف رمز وزارت کشور در بلب «موضوع حمل جنازه دختر اعتصام الملک» تلویحاً می‌توان دانست که دستگاه امنیتی رضاشاه نسبت به او حساسیت داشته است.

[۲۲] چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۴۲۴، تهران ۱۳۷۸ش.

سبک شعری

در تقسیم‌بندی شعر به نو و کهن، پروین را باید در ردیف کهن‌سرایان قرارداد، هرچند در بعضی از اشعار او به‌ندرت ابتکاراتی برای دست یافتن به قالب‌های تازه مشاهده می‌شود.

[۲۳] آرین پور، بحیی، از صبا تا نیما، ج ۳، ص ۵۴۴، ج ۳: از نیما تا روزگار ما، تهران ۱۳۷۴ ش.

ملک الشعراء بهار

[۲۴] بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۰-۲۱۱، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ش.

سبک شعری پروین را سبکی مستقل می‌داند مرکب از دو سبک خراسانی در قصاید و عراقی در قطعات و مناظرات.

خصوصیت اشعار

واژگان شعر پروین فاخر و فخیم است و در آن از لغت و اصطلاحات عربی مهجور و یا بعضی لغت‌فرنگی که بر اثر تحولات اجتماعی ناشی از ترقی و تجدد در دوران او معمول بوده است، خبری نیست.

پروین گاهی از اوزان و بحور نامطبوع استفاده کرده

[۲۵] اعتصامی، پروین، دیوان قصائد و مثنویات و تمثیلات و مقطعات خانم پروین اعتصامی، قصاید او ۵ و ۶ و ۱۰ و ۱۱، تهران ۱۳۳۳ش.

و از حیث طرز بیان مفاهیم و معانی، مخصوصاً به «مناظر» و «سؤال و جواب» توجه داشته است.

← مناظره در شعر

در دیوان او بیش از هفتاد نمونه مناظره آمده که وی را از این حیث در میان همه شاعران فارسی‌زبان ممتاز ساخته است، این مناظرات نه فقط میان آمیان و جانوران و گیاهان، بلکه میان انواع اشیا از قبیل سوزن و نخ نیز اتفاق می‌افتد و پروین در بیان مقاصد خود از هنر شخصیت‌بخشی و تخیل و تمثیل در حد اعلا استفاده کرده است. بهار

[۲۶] بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۰-۲۱۱، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ش.

وی را احیالکننده مناظره در شعر فارسی دانسته است.

← روان و آسان فهم

شعر پروین با وجود استواری و متانت در لفظ و معنی، روان و آسان فهم است و به قدری از تصنع و تکلف خالی است که به قول پدرش اعتصام الملک برای میبل کردن آن به **نثر**، جایه‌جا کردن کلمات کافی است و نیازی به افزودن و کاستن چیزی نیست.

[۲۷] اعتصامی، یوسف، «یادداشت‌های پدر شاعر»، ج ۱، ص ۱۵، در مجموعه مقالات.

می‌توان گفت که شعر پروین از نمونه‌های شعر سهل‌ممتنع است.

← یکدستی و یکنواختی

خصوصیت دیگر شعر او یکدستی و یکنواختی همه جانبه‌ای است که در کل دیوان او دیده می‌شود و «احساسات متضاد و احوال و حوادثی که شاعر را برانگیخته، هیچ وقت طرز و سبک خاص او را از اختیارش» بیرون نیلورده است.

[۱۸] بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۲، چلپ محمد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.

آنچه شعر پروین را ممتاز ساخته، مضامین و معانی مندرج در اشعار اوست.

← همدردی با مظلومان

دیوان پروین آکنده از حقایق الهی و معنوی و مفاهیم عالی انسانی و پند و اندرز و توصیه به خردمندی و نکوهش کبر و غرور و نخوت و ظلم، و نفرت از فقر و تبعیض و اختلاف طبقاتی و همدردی با مظلومان و بیوایان و رنج‌دیدگان و رنجبران است. رنگ ملایمی که از تابش نور عرفان و فلسفه به مفاهیم مورد نظر شاعر افتاده، چندان تند نیست که چشم عامه خوانندگان را بیازارد، اما در عوض به شعر او جلا بخشیده است.

روح عاطفی پروین و احساسات زنانه و مادرانه او که عمدتاً در قطعات و مناظرات تجلی یافته، با روحی عرفانی و اخلاقی که در قصاید منعکس شده، ترکیب دلپذیری به وجود آورده است.

← بیان مسائل اساسی اجتماعی

پروین با هنرمندی و قوت فکر و صفای طبع توانسته است در عین استفاده از واژگان و مفاهیم ساده و ملموسی مانند باد و باران، مور و مار، گل و خار، دزد و قاضی، دیوانه و زنجیر، نخ و سوزن، سگ و گریه، ذره و خفاش، رفوگر و سوزن، حقایق آسمانی و غلوی و عرفانی را در کنار مسائل اساسی اجتماعی با زبانی فصیح و استوار و همگن فهم بیان کند.

[۱۹] زرین‌کوب، عبدالحسین، با کاروان خُله: مجموعه نقد ادبی، ج ۱، ص ۳۷۰-۳۷۱، تهران ۱۳۷۰ ش.

شعر پروین نه مطلقاً آسمانی و نه مطلقاً زمینی است، بلکه شعری است که می‌خواهد حضور آسمان را در زمین و عروج اهل زمین را به آسمان ممکن سازد. حساسیت او به سرنوشت ستمدیدگان و خشم و نفرت او نسبت به زورمندان و زرانوزان، به شعر او معنای اجتماعی و سیاسی خاصی می‌بخشد که می‌توان گفت تطبیق آن با اوضاع و احوال زمانه خوشایند حکومت وقت نبوده است.

[۲۰] دبایش، حمید، «شعر، سیاست و اخلاق: ارمغان پروین اعتصامی به شعر معاصر فارسی»، ج ۱، ص ۲۵۱-۲۵۲، مجله ایران شناسی.

[۲۱] مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، ج ۱، ص ۲۱۵، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ ش.

[۲۲] مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، ج ۱، ص ۲۱۷-۲۱۸، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ ش.

← شعر سیاسی

تعداد اشعاری که پروین در آن‌ها سخت‌ترین انتقادهایا را بر شاهان وارد می‌کند و از ظلم و ستم اغنیا و قدرت‌مندان و درد و رنج محرومان یاد می‌کند، به اندازه‌ای زیاد است که مایه حیرت می‌شود.

پروین در «صاعقه ما ستم اغنیاست» به تقبیح ظلم می‌پردازد، در شعر «ای رنجبر» زحمت‌کشان را به انقلاب در برابر ظالمان فرا می‌خواند، در شعر «تیره بخت» فقر را به تصویر می‌کشد و در شعر «شکایت پیرزن» مشروعیت سیاسی دولت را مورد شک و تردید قرار می‌دهد.

رنگ سیاسی شعر پروین به اندازه‌ای محسوس است که بعضی از منتقدان، شعر او را شعر «سیاست و اخلاق» نامیده و گفته‌اند که «سلاست کلام شاعرانه و صلابت پیام سیاسی و مهابت خلل ناپذیر اخلاق» در شعر او جمع شده است.

[۲۳] دبایش، حمید، «شعر، سیاست و اخلاق: ارمغان پروین اعتصامی به شعر معاصر فارسی»، ج ۱، ص ۲۴۰-۲۴۳، مجله ایران شناسی.

شجاعت و آزادمندی پروین وقتی قابل درک است که به یادآوریم این اشعار در چه محیطی سروده شده و حکومت ارباب و خفقان و فشار و استبداد رضاشاه با شاعران آزادی‌خواه چه رفتاری داشته است.

وصف شعر پروین صرفاً با ذکر «آنچه در دیوان او هست» کامل نمی‌شود، بلکه باید به آنچه در شعر او نیست نیز اشاره شود.

← نبودن شعر غنایی و تغزلی

در شعر پروین که سرشار از مهربانی و محبت است از عشق به معنای متعارف آن، که خمیرمایه شعر غنایی و تغزلی فارسی و ابزار کار بسیاری از شاعران عارف ماست، خبری نیست و به گفته بهار

[۲۴] بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۵، چلپ محمد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.

«دوربیش عصمت و عفاف» به او رخصت نداده است که به این موضوع بپردازد.

دیوان پروین از حیث وصف بی‌واسطه طبیعت نیز ضعیف است و وصف طبیعت در آن به‌صورتی غیرمستقیم و در لابلای اشعار دیگر آمده است. همچنین شعر او از شر و شور جوانی و اشارات و کنایات گناه آلود خالی است و هزل و کلمت و تعبیرات رکیک نیز در آن دیده نمی‌شود، هر چند که پروین در برخی از اشعار برای بیان مقصود خود از ریشخند استفاده کرده است.

← عدم بیان احوالات شخصی و روزمره

احوال شخصی و ماجراهای روزمره زندگی فردی یا حوادث سیاسی و اجتماعی زمانه نیز در شعر او تقریباً انعکاسی ندارد و تعداد اشعاری که به‌نوعی به شخص او یا به زمانه او ربط مستقیم پیدا می‌کند از شمار انگشتان یک دست تجاوز نمی‌کند، از آن جمله است شعر «زن در ایران» که در اسفند ۱۳۱۴ به مناسبت رفع حجاب سروده است. با آن‌که در ابیات اولیه اشاره به مظالم و محدودیت‌هایی دارد که در آن روزگار برای زنان وجود داشته، چون عمدتاً شامل نصیحت به زنان است که در بند ظاهر و زینت و لباس نباشند و ساده‌زیستی و تقوا و دانش‌دوستی را پیشه کنند، با حال و هوای حاکم بر اوضاع و احوال زنان متجدد آن روز انطباق کامل ندارد.

با این‌حال این شعر تنها شعر دیوان پروین است که در آن یکی از کارهای رضاشاه مورد تایید پروین قرار گرفته و به‌سبب تایید کشف حجاب و منعت چادر موجب ناخشنودی متدینان شده است.

به یک معنی می‌توان گفت که پروین معاصر زمانه و پدیده عصر خود نیست و ذهن و زبان او با ذهن و زبان شاعران و نویسندگان معاصرش فرق و فاصله بسیار دارد، در شعر او مفاهیمی از قبیل وطن و آزادی و تجدد و استقلال و استعمار، که درون مایه دیوان شاعران معاصرش از قبیل **ادیب‌الممالک فر اهائی** و بهار و دهخدا و عارف و عشقی است، خیری نیست. همچنین، مضامین کهنه شعر کلاسیک ایران که شاعران سنتی زمان پروین به‌عبث تکرار می‌کردند در شعر او حضور ندارد.

همین خصوصیت حیرت بسیاری را برانگیخته است تا بدانجا که او و شعر او را «معما» دانسته‌اند [۲۵] قانون پرور، مجرّض، «دنیای آرمائی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۳۱۰، مجله ایران شناسی.

و بعضی نیز تا بدانجا پیش رفته‌اند که اشعار او را متعلق به خود او ندانسته و به شاعرانی مانند دهخدا نسبت داده‌اند و یا متعلق به رونق علیشاه (متوفی ۱۲۲۵) دانسته‌اند

[۲۶] آیتی، عبدالحسین، کتاب کشف الحیل، ج ۲، ص ۶۸، تهران ۱۳۲۶ ش.

و یا به شاعری منسوب کرده‌اند که از وی، بدون ذکر نام، تحت عنوان «بزرگترین شاعر متصوف ایران» یاد کرده و در یک بیانیه سیاسی بهار را به سبب غفلت از این امر به باد **ناسزا** گرفته‌اند، که البته دوستان بهار نیز عکس‌العمل نشان داده‌اند و بهار خود نیز این‌گونه اتهامات و ادعاها را از جانب طرفداران **سید ضیاء‌الدین طباطبائی** و از «ترهلت و دروغ‌های دلالان استعمار» دانسته است.

← تاثیر اشعار شاعران قدیم

در کنار این‌گونه اظهار نظرهای سخیف، که هیچ‌گاه از سوی اهل علم و ادب جدی تلقی نشده و به آن پاسخ مستدل داده شده است

[۲۷] دبیر سیاقی، محمد، «پروین اعتصامی و کتاب تهمت شاعری بر ما می‌پسند»، ص ۱۸۶-۱۸۹، کلک، ش ۸۵-۸۸ (فروردین - تیر ۱۳۷۶).

[۲۸] کزازی، جلال‌الدین، «پروین و دهخدا»، ج ۱، ص ۱۰۶-۱۱۰، در یلمان پروین: بمناسبت پنجاهمین سالگرد درگذشت پروین اعتصامی، گردآورنده محمود طباطبائی اردکانی، تهران ۱۳۷۶ ش.

اظهار نظرهای درست و عالمانه درباره تاثیر اشعار شاعران قدیم بر شعر پروین و یا اقتباس پروین از مضامین مندرج در آثار نویسندگان بسیار است.

بهار

[۲۹] بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۲، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.

که مقدمه‌اش بر دیوان پروین الهام بخش منتقدان دیگر شده، از تاثیر **ناصر خسرو** و **سنائی** و حتی **حافظ** و **سعدی** بر پروین یاد کرده و دیگران نیز گه‌گاه شباهت مضمونی آشکاری میان بعضی از اشعار پروین با شعر قضا مشاهده کرده‌اند و فی‌المثل قطعه «اشک بیتیم» او را با قطعه «آن شنیدستی که روزی زیرکی با ابلهی» از **انوری** یا مثنوی «لطف حق» را با ابیاتی از **مثنوی مولانا** هم مضمون دانسته‌اند.

[۳۰] زرین‌کوب، عبدالحسین، با کاروان خله: مجموعه نقد ادبی، ج ۱، ص ۳۶۶-۳۶۷، تهران ۱۳۷۰ ش.

[۳۱] درودیان، ولی‌الله، در جستجوی سرچشمه‌های الهام شاعران و دو مقاله دیگر، ج ۱، ص ۱۰-۱۴، تهران ۱۳۶۹ ش.

← استفاده از مضمون مقالات

مجله بهار نیز که به مدیریت اعتصام الملک منتشر می‌شد، مقالاتی داشت که پروین مضمون آن‌ها را در اشعار خود، با دخل و تصرفی استادانه، تکرار می‌کرد.

شعر «یاد یاران» پروین اقتباسی از یک قطعه معروف شاعر انگلیسی، هوراشیو اسمیث (۱۷۷۹-۱۸۴۰ میلادی) است که اصل آن را اعتصام‌الملک، ظاهراً از ترجمه فرانسوی، در سال دوم مجله به فارسی ترجمه و نشر کرده بود.

[۳۲] زرین‌کوب، عبدالحسین، با کاروان خله: مجموعه نقد ادبی، ج ۱، ص ۳۶۷، تهران ۱۳۷۰ ش.

[۳۳] یوسفی، غلامحسین، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ص ۴۱۷-۴۱۸، تهران ۱۳۶۹ ش.

همچنین، نشان داده‌اند که شعر طولانی «جولای خدا» با اقتباس از مقاله «عزم و نشاط عنکبوت» پدید آمده است، مقاله‌ای که اصل آن از نویسنده‌ای آمریکایی به نام آرتور بریزین بوده و به ترجمه اعتصام الملک در مجله بهار منتشر شده است

[۳۴] یوسفی، غلامحسین، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ص ۴۱۷-۴۱۸، تهران ۱۳۶۹ ش.

[۳۵] کریمی حکاک، احمد، «پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۲۸۰، شاعری نوآور: تحلیلی از شعر جولای خدا»، مجله ایران شناسی.

بر این اسل، تاکید شده که یکی از ضروریات شناخت پروین اعتصامی تحلیل تطبیق برخی از اشعار او با برخی از مقالات مجله بهار است.

[۳۶] کریمی حکاک، احمد، «پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۲۸۴، شاعری نوآور: تحلیلی از شعر جولای خدا»، مجله ایران شناسی.

بی‌توجهی روشنفکران به پروین

پروین در دو سه دهه اول پس از درگذشتش چندان مورد علاقه و توجه روشنفکران و نوپردازان نبود.

[۳۷] اسلامی نوشن، محمدعلی، نوشته‌های بی‌سرنوشت: «پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۲۲۷، تهران ۱۳۷۶ ش.

در یک کلام می‌توان گفت که پروین واجد خصوصیت الگوی مورد نظر شاعران روشنفکر این دوران از یک زن شاعر نبود و او در دوران حیات خود از سوی **رضاشاه** و حکومت او و در دوران بلافاصله پس از مرگ خود، از سوی نوپردازان و روشنفکران مورد بی‌مهری قرار گرفت.

دیدگاه بزرگان

بهرغم کم‌اعتنایی برخی از روشنفکران و نوپردازان، استادان مسلم ادب فارسی، چه آن‌ها که با پروین معاصر بوده و چه آنان که پس از وی آمده‌اند، همگان پروین را شاعری بزرگ و از درجه اول دانسته‌اند.

از استادان متقدم، **حاج سید نصر الله نقوی** گواهی داده است که پروین «از خردسالگی بدون خستگی» در جلسات اهل فضل و ادب که در منزل پدرش تشکیل می‌شد حضور می‌یافت و «با عطرش خارج از حوصله کودکان» به گفتار آنان گوش می‌داد و «اولین شعرش را در هفت سالگی ساخت... قطعه‌ای از اشعاری که اعتصام الملک از زبان فرانسه ترجمه کرده بود، پروین آن را به شیوه انوری در زبان فارسی به شعر درآورد».

[۴۸] داوران، فرشته، «شعر ' غیر شخصی، ج ۱، ص ۲۹۲، پروین اعتصامی»، مجله ایران شناسی، سال ۱، ش ۲ (تابستان ۱۳۶۸).

← ملک الشعرای بهار

بهار

[۴۹] بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۵، چلپ محمد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.

به تمام معنی او را ستوده و ادعا کرده است که «شاعری از جنس زن که دارای این قریحه و استعداد باشد و با این توانایی و طی مقدمات تتبع و تحقیق، اشعاری چنین نغز و نیکو بسراید، از نوادر محسوب و جای بسی تعجب و شایسته هزاران تحسین و تمجید است».

وی سپس مثال‌هایی از شعر پروین نام برده (لطف حق، کعبه دل، گوهر اشک، روح آزاد، دیده و دل، دریای نور، ذره، جولای خدا و...) و هریک را «برهان آشکار بلاغت و سخنمندی او» و برای آنکه وی را «در بارگاه شعر و ادبیت حقیقی جایگاهی عالی و ارجمند بخشد» کافی دانسته است.

← قزوینی

قزوینی

[۵۰] قزوینی، محمد، مقالات علامه قزوینی، ج ۴، ص ۹۹۹، گردآورنده عبدالکریم جریزه دار، تهران ۱۳۶۲-۱۳۶۶ ش.

او را «ملکه النساء الشعاع» خوانده که «به سرودن چنین اشعاری در درجه اول از فصاحت و سلاست و ممانت که لفظاً و فکرماً با بهترین قصاید اساتید و مخصوصاً ناصر خسرو دم برابری می‌زند، موفق گشته است».

[۵۱] قزوینی، محمد، مقالات علامه قزوینی، ج ۴، ص ۱۰۰۳، گردآورنده عبدالکریم جریزه دار، تهران ۱۳۶۲-۱۳۶۶ ش.

← شهریار و دیگران

شهریار نیز در دو شعر جداگانه او را ستوده است.

[۵۲] شهریار، محمدحسین، دیوان، ج ۱، ص ۷۲۲، تهران ۱۳۷۱ ش.

[۵۳] چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۳۱۶-۳۲۵، تهران ۱۳۷۸ ش.

سعید نفیسی

[۵۴] سعید، نفیسی، «پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۹۸-۱۰۴، پیام نو، سال ۱، ش ۲ (شهریور ۱۳۲۳).

[۵۵] غلامحسین یوسفی یوسفی، غلامحسین، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ص ۴۱۳-۴۲۴، تهران ۱۳۶۹ ش.

عبدالحسین زرین کوب

[۵۶] زرین کوب، عبدالحسین، با کاروان خله: مجموعه نقد ادبی، ج ۱، ص ۳۶۳-۳۷۲، تهران ۱۳۷۰ ش.

و محمدعلی اسلامی ندوشن

[۵۷] اسلامی ندوشن، محمدعلی، نوشته‌های بی سرنوشت: «پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۲۲۷-۲۳۰، تهران ۱۳۷۶ ش.

نیز همه او را شاعری ارجمند و بلند مرتبه دانسته‌اند.

توجه به اشعار پروین

در بیست سال اخیر، شعر پروین بیش از گذشته محل اعتنا و ارزیابی و تحلیل واقع شده و نویسندگانی بر پایه اسلوب‌های نقد جدید، اندیشه و سبک او را نقد کرده‌اند

[۵۸] کریمی حکاک، احمد، «پروین اعتصامی، شاعری نوآور: تحلیلی از شعر جولای خدا»، ج ۱، ص ۲۶۴-۲۸۴، مجله ایران شناسی.

و برخی دیگر در مقالاتی مفصل و عالمانه اندیشه و سبک او را با توجه به اوضاع و احوال تاریخی و اجتماعی زمانه او ارزیابی کرده‌اند و او را بادرستی شاعری با ایمان و نجیب و مبلغ حرمت و عزت انسانی دانسته‌اند.

[۵۹] مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، ج ۱، ص ۲۱۲-۲۳۹، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ ش.

بعضی نیز خواسته‌اند با استفاده از **روان‌شناسی**، شخصیت و منش پروین را تحت تاثیر دل‌بستگی شدید وی به پدرش تفسیر و توجیه کنند و آنچه را که دیگران عموماً تکیه‌گاه و نقطه قوت شخصیت پروین دانسته‌اند نقطه ضعف او معرفی کنند.

[۶۰] داوران، فرشته، «شعر ' غیر شخصی، پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۲۸۵-۳۰۹، مجله ایران شناسی، سال ۱، ش ۲ (تابستان ۱۳۶۸).

اکنون با آنکه هنوز حتی یک قرن از ولادت پروین نگذشته، وی شهرت و جایگاهی والا در عالم شعر فارسی پیدا کرده است. در **ایران**، قبل از پروین مردم چنین نامی را برای فرزندان خود انتخاب نمی‌کردند و حتی در اوایل ظهور پروین عده‌ای تصور می‌کردند پروین نام یک مرد است.

[۶۱] اعتصامی، پروین، دیوان قصائد و مثنویات و تمثیلات و مقطعات خانم پروین اعتصامی، ص ۲۶۸، تهران ۱۳۳۳ ش.

با این حال، امروزه این نام از چنان پذیرش و اعتباری برخوردار است که در میان نام‌های زنان معاصر ایران، از حیث فراوانی، در ردیف پنجم قرار دارد.

[۶۲] بنیامین، عبدالکریم، پژوهشی در نام‌های ایرانیان معاصر، ج ۱، ص ۳۳، اهواز ۱۳۶۳ ش.

شعر پروین در همه دور‌های تحصیلی جای خود را در کتاب‌های درسی تثبیت کرده و تعدادی از ابیات او به صورت مثل سائر درآمده و نویسندگان و گویندگان و حتی روحانیان و خطبای مذهبی در بیان مقاصد خود از اشعار او استفاده می‌کنند.

[۴۳] مطهری، مرتضی، قیام و انقلاب مهدی ع از دیدگاه فلسفه تاریخ، ج ۱، ص ۷۷-۷۸، تهران ۱۳۶۷ ش.

تعداد مدرسه‌ها و گذرگاه‌هایی که در سراسر ایران به نام او نامگذاری شده، از شمار بیرون است و در سال‌های اخیر از دیوان او هر ساله چندین چاپ به بازار نشر روانه می‌شود و با استقبال خوانندگان روبرو می‌گردد. این همه نشانه آن است که ستاره اقبال پروین، که در حیات او درخششی در خور قدر وی نداشت، پس از وی روی در بلندی و درخشندگی دارد.

وفات

پروین در سوم فروردین ۱۳۲۰، در آستانه سی و پنج سالگی، بیمار شد و در پانزدهم همان ماه (شب شنبه شانزدهم)، احتمالاً به مرض حصبه، درگذشت و در **حرم حضرت معصومه** (علیها السلام) در قم در مقبره خانوانگی در کنار پدر به خاک سپرده شد.

[۴۴] اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زنگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۷-۸، در مجموعه مقالات.

دوستان و علاقه‌مندان پروین به مناسبت نخستین سالگرد درگذشت او در فروردین ۱۳۲۱، که سلطه رضاشاه بر کشور پایان یافته بود، مجلس یادبودی برای وی برپا کردند، و با سرودن اشعار نسبت به سکوت و بی‌مهری دوران **استبداد** در حق پروین واکنش نشان دادند. از جمله اشعاری که در نخستین سالگرد درگذشت پروین سروده شد، شعری بود به زبان عربی از عالم و شاعر نجفی ایرانی‌تبار، **سید محمد جمال هاشمی** (متوفی ۱۳۹۷)، که آن را در *مجلة الثقافة مصر* منتشر کرد. این شعر در *شعراء الغری*

[۴۵] خاقانی، علی، *شعراء الغری*، ج ۱۱، ص ۵۱-۵۲، نجف ۱۳۷۳/۱۹۵۴، چاپ افسست قم ۱۴۰۸.

و نیز در مجموعه مقالات

[۴۶] خاقانی، علی، *شعراء الغری*، ج ۱، ص ۳۳-۳۵، نجف ۱۳۷۳/۱۹۵۴، چاپ افسست قم ۱۴۰۸.

همراه با ترجمه آمده و حاکی از شهرت پروین در همان زمان حیاتش در خارج از مرزهای ایران است.

فهرست منابع

- (۱) آیین پور، یحیی، از صبا تا نیما: از نیما تا روزگار ما، تهران ۱۳۷۴ ش.
- (۲) آیتی، عبدالحسین، کتاب کشف الحیل، تهران ۱۳۲۶ ش.
- (۳) م اسحاق، «پروین اعتصامی»، در ادبیات نوین ایران: از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی، ترجمه و تدوین یعقوب آژند، تهران ۱۳۶۳ ش.
- (۴) اسلامی ندوشن، محمدعلی، نوشته‌های بی سرنوشته: «پروین اعتصامی»، تهران ۱۳۷۶ ش.
- (۵) اعتصامی، ابوالفتح، «پاسخ به مقالات مجله روشنفکر راجع به پروین اعتصامی»، در مجموعه مقالات و قطعات اشعار که بمناسبت درگذشت و اولین سال وفات خانم پروین اعتصامی نوشته و سروده شده است، تهران ۱۳۵۳ ش.
- (۶) اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زنگانی پروین اعتصامی»، در مجموعه مقالات.
- (۷) اعتصامی، پروین، دیوان قصائد و مثنویات و تمثیلات و مقطعات خانم پروین اعتصامی، تهران ۱۳۳۳ ش.
- (۸) اعتصامی، یوسف، «یادداشت‌های پدر شاعر»، در مجموعه مقالات.
- (۹) بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.
- (۱۰) بنیای، عبدالکریم، پژوهشی در نام‌های ایرانیان معاصر، اهواز ۱۳۶۳ ش.
- (۱۱) پروین گنابادی، محمد، «پروین گنابادی: خادم زبان و ادب فارسی» (مصلحیه)، کتب امروز (بهار ۱۳۵۲).
- (۱۲) چلوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، تهران ۱۳۷۸ ش.
- (۱۳) خاقانی، علی، *شعراء الغری*، نجف ۱۳۷۳/۱۹۵۴، چاپ افسست قم ۱۴۰۸.
- (۱۴) داوران، فرشته، «شعر غیر شخصی، پروین اعتصامی»، مجله ایران شناسی، سال ۱، ش ۲ (تابستان ۱۳۶۸).
- (۱۵) دباشی، حمید، «شعر، سیاست و اخلاق: ارمنان پروین اعتصامی به شعر معاصر فارسی»، مجله ایران شناسی.
- (۱۶) دبیر سیاقی، محمد، «پروین اعتصامی و کتب تهمت شاعری بر ما می‌سند»، کلک، ش ۸۸-۸۵ (فروردین - تیر ۱۳۷۶).
- (۱۷) درودیان، ولی‌الله، در جستجوی سرچشمه‌های الهام شاعران و دو مقاله دیگر، تهران ۱۳۶۹ ش.
- (۱۸) دولت آبادی، صدیقه، «نامه کانون بانوان»، در مجموعه مقالات.
- (۱۹) دهخدا، علی‌اکبر، لغت نامه، زیر نظر محمد معین، تهران ۱۳۲۵-۱۳۵۹ ش.
- (۲۰) دیهیم، محمد، مجموعه گل‌ها، یا، تذکره بانوان شاعره ایران: از پروین اعتصامی تا امروز، تبریز ۱۳۷۲ ش.
- (۲۱) زرین‌کوب، عبدالحسین، با کاروان خله: مجموعه نقد ادبی، تهران ۱۳۷۰ ش.
- (۲۲) شهریار، محسن، دیوان، تهران ۱۳۷۱ ش.
- (۲۳) عبرت نائینی، محمدعلی، تذکره مدینه‌الادب، چاپ عکسی تهران ۱۳۷۶ ش.
- (۲۴) قانون پرور، محمدرضا، «دنیای آرمانی پروین اعتصامی»، مجله ایران شناسی.
- (۲۵) قزوینی، محمد، مقالات علامه قزوینی، گردآورنده عبدالکریم جریزه دار، تهران ۱۳۶۲-۱۳۶۶ ش.
- (۲۶) کریمی حکاک، احمد، «پروین اعتصامی، شاعری نوآور: تحلیلی از شعر جولای خدا»، مجله ایران شناسی.
- (۲۷) کزازی، جلال‌الدین، «پروین و دهخدا»، در یادمان پروین: بمناسبت پنجاهمین سالگرد درگذشت پروین اعتصامی، گردآورنده محمود طباطبایی اردکانی، تهران ۱۳۷۶ ش.
- (۲۸) گرکانی، فضل‌الله، تهمت شاعری: تحقیقی در احوال و پژوهشی در دیوان اشعار پروین اعتصامی، تهران ۱۳۵۶ ش.
- (۲۹) متینی، جلال، «چند کلمه درباره پروین اعتصامی»، مجله ایران شناسی.
- (۳۰) مجموعه مقالات و قطعات اشعار که بمناسبت درگذشت و اولین سال وفات خانم پروین اعتصامی نوشته و سروده شده است، تهران ۱۳۵۳ ش.
- (۳۱) مهکامه محصص، سرور، «مقاله و قطعه خانم محصص»، در مجموعه مقالات.
- (۳۲) مطهری، مرتضی، قیام و انقلاب مهدی ع از دیدگاه فلسفه تاریخ، تهران ۱۳۶۷ ش.
- (۳۳) مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ ش.
- (۳۴) نفیسی، سعید، «پروین اعتصامی»، پیام نو، سال ۱، ش ۲ (شهریور ۱۳۲۳).
- (۳۵) یوسفی، غلامحسین، چشمه روشن: دیداری با شاعران، تهران ۱۳۶۹ ش.

۱. ↑ اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زنگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۶، در مجموعه مقالات.
۲. ↑ دهخدا، علی‌اکبر، لغت نامه، زیر نظر محمد معین، تهران ۱۳۲۵-۱۳۵۹ ش.
۳. ↑ پروین گنابادی، محمد، «پروین گنابادی: خادم زبان و ادب فارسی» (مصلحه)، ج ۱، ص ۳، کتب امروز (بهار ۱۳۵۲).
۴. ↑ چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۴۲۲، تهران ۱۳۷۸ ش.
۵. ↑ چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۴۲۲، تهران ۱۳۷۸ ش.
۶. ↑ دیهیم، محمد، مجموعه گل‌ها، ج ۱، ص ۱۳، یا، تذکره بانوان شاعره ایران: از پروین اعتصامی تا امروز، تیریز ۱۳۷۲ ش.
۷. ↑ اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زنگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۶، در مجموعه مقالات.
۸. ↑ اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زنگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۶، در مجموعه مقالات.
۹. ↑ اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زنگانی پروین اعتصامی»، در مجموعه مقالات، ص ۷.
۱۰. ↑ اعتصامی، ابوالفتح، «پاسخ به مقالات مجله روشنفکر راجع به پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۶۵، در مجموعه مقالات و قطعات اشعار که بمناسبت درگذشت او اولین سال وفات خانم پروین اعتصامی نوشته و سروده شده است، تهران ۱۳۵۳ ش.
۱۱. ↑ اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زنگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۶۵، در مجموعه مقالات.
۱۲. ↑ چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۴۲۳، تهران ۱۳۷۸ ش.
۱۳. ↑ ام اسحاق، «پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۱۷۷، در ادبیات نوین ایران: از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی، ترجمه و تدوین یعقوب آژند، تهران ۱۳۶۳ ش.
۱۴. ↑ اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زنگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۷، در مجموعه مقالات.
۱۵. ↑ مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، ج ۱، ص ۲۱۷، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ ش.
۱۶. ↑ مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، ج ۱، ص ۲۱۶، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ ش.
۱۷. ↑ گرکانی، فضل‌الله، تهمت شاعری: تحقیقی در احوال و پژوهشی در دیوان اشعار پروین اعتصامی، تهران ۱۳۵۶ ش.
۱۸. ↑ مثنی، جلال، «چند کلمه درباره پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۲۰۸، مجله ایران شناسی، همان.
۱۹. ↑ مهکامه محصص، سرور، «مقاله و قطعه خانم محصص»، ج ۱، ص ۳۰، در مجموعه مقالات.
۲۰. ↑ اعتصامی، ابوالفتح، «تاریخچه زنگانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۷، در مجموعه مقالات.
۲۱. ↑ دولت آبادی، صدیقه، «نامه کانون بانوان»، ج ۱، ص ۶۱، در مجموعه مقالات.
۲۲. ↑ چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۴۲۴، تهران ۱۳۷۸ ش.
۲۳. ↑ آراین پور، یحیی، از صبا تا نیما، ج ۳، ص ۵۴۴، ج ۳: از نیما تا روزگار ما، تهران ۱۳۷۴ ش.
۲۴. ↑ بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۰-۲۱۱، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.
۲۵. ↑ اعتصامی، پروین، دیوان قصائد و مثنویات و تمثیلات و مقطعات خانم پروین اعتصامی، قصاید او ۵ و ۶ و ۱۰ و ۱۱، تهران ۱۳۳۳ ش.
۲۶. ↑ بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۰-۲۱۱، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.
۲۷. ↑ اعتصامی، یوسف، «یادداشت‌های پدر شاعر»، ج ۱، ص ۱۵، در مجموعه مقالات.
۲۸. ↑ بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۲، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.
۲۹. ↑ زرین‌کوب، عبدالحسین، با کاروان خُله: مجموعه نقد ادبی، ج ۱، ص ۳۷۰-۳۷۱، تهران ۱۳۷۰ ش.
۳۰. ↑ دیبائی، حمید، «شعر، سیاست و اخلاق: ارمنان پروین اعتصامی به شعر معاصر فارسی»، ج ۱، ص ۲۵۲-۲۵۱، مجله ایران شناسی.
۳۱. ↑ مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، ج ۱، ص ۲۱۵، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ ش.
۳۲. ↑ مؤید، حشمت، «جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی»، ج ۱، ص ۲۱۱-۲۱۸، مجله ایران شناسی، تهران ۱۳۶۷ ش.
۳۳. ↑ دیبائی، حمید، «شعر، سیاست و اخلاق: ارمنان پروین اعتصامی به شعر معاصر فارسی»، ج ۱، ص ۲۴۰-۲۶۳، مجله ایران شناسی.
۳۴. ↑ بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۵، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.
۳۵. ↑ قانون پرور، محمدرضا، «دنیای آرمانی پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۳۱۰، مجله ایران شناسی.
۳۶. ↑ آیتی، عبدالحسین، کتب کشف الحیل، ج ۲، ص ۶۸، تهران ۱۳۲۶ ش.
۳۷. ↑ دبیر سیاقی، محمد، «پروین اعتصامی و کتب تهمت شاعری بر ما مپسند»، ص ۱۸۶-۱۸۹، کلک، ش ۸۵-۸۸ (فروردین - تیر ۱۳۷۶).
۳۸. ↑ کزازی، جلال‌الدین، «پروین و دهخدا»، ج ۱، ص ۱۰۶-۱۱۰، در یلیمان پروین: بمناسبت پنجاهمین سالگرد درگذشت پروین اعتصامی، گردآورنده محمود طباطبایی اردکانی، تهران ۱۳۷۶ ش.
۳۹. ↑ بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۲، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.
۴۰. ↑ زرین‌کوب، عبدالحسین، با کاروان خُله: مجموعه نقد ادبی، ج ۱، ص ۳۶۶-۳۶۷، تهران ۱۳۷۰ ش.
۴۱. ↑ درودیان، ولی‌الله، در جستجوی سرچشمه‌های الهام شاعران و دو مقاله دیگر، ج ۱، ص ۱۰-۱۴، تهران ۱۳۶۹ ش.
۴۲. ↑ زرین‌کوب، عبدالحسین، با کاروان خُله: مجموعه نقد ادبی، ج ۱، ص ۳۶۷، تهران ۱۳۷۰ ش.
۴۳. ↑ یوسفی، غلامحسین، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ص ۴۱۷-۴۱۸، تهران ۱۳۶۹ ش.
۴۴. ↑ یوسفی، غلامحسین، چشمه روشن: دیداری با شاعران، ص ۴۱۷-۴۱۸، تهران ۱۳۶۹ ش.
۴۵. ↑ کریمی حکاک، احمد، «پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۲۸۰، شاعری نوآور: تحلیلی از شعر جولای خدا»، مجله ایران شناسی.
۴۶. ↑ کریمی حکاک، احمد، «پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۲۸۴، شاعری نوآور: تحلیلی از شعر جولای خدا»، مجله ایران شناسی.
۴۷. ↑ اسلامی نوشین، محمدعلی، نوشته‌های بی سرنوشت: «پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۲۲۷، تهران ۱۳۷۶ ش.
۴۸. ↑ داوران، فرشته، «شعر غیر شخصی»، ج ۱، ص ۲۹۲، پروین اعتصامی»، مجله ایران شناسی، سال ۱، ش ۲ (تابستان ۱۳۶۸).
۴۹. ↑ بهار، محمدتقی، بهار و ادب فارسی، ج ۱، ص ۲۱۵، چاپ مجد گلین، تهران ۱۳۵۱ ش.
۵۰. ↑ قزوینی، محمد، مقالات علامه قزوینی، ج ۴، ص ۹۹۹، گردآورنده عبدالکریم جریزه دار، تهران ۱۳۶۶-۱۳۶۲ ش.
۵۱. ↑ قزوینی، محمد، مقالات علامه قزوینی، ج ۴، ص ۱۰۰۳، گردآورنده عبدالکریم جریزه دار، تهران ۱۳۶۶-۱۳۶۲ ش.
۵۲. ↑ شهریار، محمدرحیم، دیوان، ج ۱، ص ۷۲۲، تهران ۱۳۷۱ ش.
۵۳. ↑ چاوش اکبری، رحیم، حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، ج ۱، ص ۳۱۶-۳۲۵، تهران ۱۳۷۸ ش.
۵۴. ↑ نفیسی، سعید، «پروین اعتصامی»، ج ۱، ص ۹۸-۱۰۴، پیام نو، سال ۱، ش ۲ (شهریور ۱۳۲۳).

۵۵. ↑ [غلامحسین یوسفی](#)، [غلامحسین](#)، [چشمه روشن](#)، [دبیری](#)، [با شاعران](#)، [ص ۴۱۳-۴۲۴](#)، [تهران ۱۳۶۹](#) ش.
۵۶. ↑ [زرین کوب](#)، [عبدالحسین](#)، [با کاروان کتب](#)، [مجموعه نقد ادبی](#)، [ج ۱](#)، [ص ۴۶۲-۴۷۱](#)، [تهران ۱۳۷۰](#) ش.
۵۷. ↑ [اسلامی](#)، [ندوشن](#)، [محمدعلی](#)، [نوشته‌های بی سرنوشت](#): «[پروین اعتصامی](#)»، [ج ۱](#)، [ص ۲۲۷-۲۳۰](#)، [تهران ۱۳۷۶](#) ش.
۵۸. ↑ [کریمی حکاک](#)، [احمد](#)، «[پروین اعتصامی](#)، [شاعری نوآور](#): [تحلیلی از شعر جولای خدا](#)»، [ج ۱](#)، [ص ۲۶۴-۲۸۴](#)، [مجله ایران شناسی](#).
۵۹. ↑ [مؤید](#)، [حشمت](#)، «[جایگاه پروین اعتصامی در شعر فارسی](#)»، [ج ۱](#)، [ص ۲۱۲-۲۳۹](#)، [مجله ایران شناسی](#)، [تهران ۱۳۶۷](#) ش.
۶۰. ↑ [داوران](#)، [فرشته](#)، «[شعر 'غیر شخصی' پروین اعتصامی](#)»، [ج ۱](#)، [ص ۲۸۵-۳۰۹](#)، [مجله ایران شناسی](#)، [سال ۱](#)، [ش ۲](#) (تابستان ۱۳۶۸).
۶۱. ↑ [اعتصامی](#)، [پروین](#)، [دیوان قصائد و مثنویات و تمثیلات و مقطعات خانم پروین اعتصامی](#)، [ص ۲۶۸](#)، [تهران ۱۳۳۳](#) ش.
۶۲. ↑ [یعنی](#)، [عبدالکریم](#)، [پژوهشی در نامهای ایرانیان معاصر](#)، [ج ۱](#)، [ص ۳۳](#)، [اهواز ۱۳۶۳](#) ش.
۶۳. ↑ [مطهری](#)، [مرتضی](#)، [قیام و انقلاب مهدی ع از دیدگاه فلسفه تاریخ](#)، [ج ۱](#)، [ص ۷۷-۷۸](#)، [تهران ۱۳۶۷](#) ش.
۶۴. ↑ [اعتصامی](#)، [ابوالفتح](#)، «[تاریخچه زندگانی پروین اعتصامی](#)»، [ج ۱](#)، [ص ۷-۸](#)، [در مجموعه مقالات](#).
۶۵. ↑ [خاقانی](#)، [علی](#)، [شعراء الغری](#)، [ج ۱۱](#)، [ص ۵۱-۵۲](#)، [نجف ۱۳۷۳/۱۹۵۴](#)، [چاپ افست قم ۱۴۰۸](#).
۶۶. ↑ [خاقانی](#)، [علی](#)، [شعراء الغری](#)، [ج ۱](#)، [ص ۳۳-۳۵](#)، [نجف ۱۳۷۳/۱۹۵۴](#)، [چاپ افست قم ۱۴۰۸](#).

منبع

- [دانشنامه جهان اسلام](#)، [بنیاد دائرة المعارف اسلامی](#)، [برگرفته از مقاله «پروین اعتصامی»](#)، [شماره ۲۷۳۵](#).

رده‌های این صفحه: [تراجم](#) | [در گذشتگان سال ۱۴ \(قمری\)](#) | [زنان شاعر](#) | [شاعران ایرانی سده چهاردهم \(قمری\)](#) | [شاعران فارسی](#) | [شخصیت های ایران سده چهاردهم \(قمری\)](#) | [مدفونان در حرم حضرت معصومه](#) | [مدفونان در حرم حضرت معصومه](#)